

УДК159.937:94:246.3:159.91

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2\(48\)-1592-1603](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1592-1603)

Лялюк Галина Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної та соціальної психології, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, тел.: (098) 080-12-56, <https://orcid.org/0000-0002-4819-6247>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРАХІВ ТА ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Стаття присвячена проблемі психологічних особливостей страхів та тривожності у дітей молодшого шкільного віку. Обґрунтовано актуальність страхів та тривожності на сучасному етапі розвитку суспільства, проаналізовано феномен «страх» та «тривожності» в наукових студіях, розглянуто специфіку страху в молодшому шкільному віці, охарактеризовано прояви тривоги та страху у дітей молодшого шкільного віку. Розглянуто вікову динаміку дитячих страхів.

Відзначено ряд вікових особливостей змісту страху: хоча кількість страхів у дітей молодшого шкільного віку зменшується з ослабленням егоцентризму, зростанням самосвідомості та почуття відповідальності, однак, вони не зникають повністю, а перетворюються на нові.

Проведене емпіричне дослідження психологічних особливостей страхів та тривожності у дітей молодшого шкільного віку дозволило визначити загальні особливості проявів об'єктів страху та тривожності у дітей, а також встановити значущі гендерні відмінності переживання страхів.

Встановлено, що серед дітей молодшого шкільного віку найпоширенішим є страх фізичної шкоди, страх тварин, страх смерті батьків, страх власної смерті, страх темряви, кошмарів, фільмів-жахів, просторові страхи, соціальні страхи. Досліджено, що у дітей означеної вікової категорії домінантними страхами є страх фізичних ушкоджень. Констатовано, що у дітей молодшого шкільного віку чоловічої статі домінують шкільні страхи, страх власної смерті або смерті батьків, соціальні та просторові страхи, а також страхи казкових персонажів та привидів. У дітей молодшого шкільного віку жіночої статі переважає страх тварин і темряви, кошмарів і фільмів-жахів.

Загалом, констатовано середній рівень тривожності в групі досліджуваних. Кореляційний аналіз результатів емпіричного дослідження дозволив підтвердити, що страх і тривога тісно пов'язані між собою, є відображенням емоційного стану або певного комплексу реакцій, які виникають у молодшого школяра, який сприймає ситуацію як особисто загрозову та небезпечну.

Ключові слова: страх, тривога, тривожність, діти, молодший шкільний вік, вікові страхи, соціальні страхи, медичні страхи, страх кошмарних снів, страх фізичних ушкоджень, страх смерті, шкільні страхи, вікові страхи, молодші школярі, динаміка дитячих страхів.

Lialiuk Halyna Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of general and social Psychology Psychology, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, tel.: (098) 0801256, <https://orcid.org/0000-0002-4819-6247>

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FEARS AND ANXIETY IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN

Abstract. The article is devoted to the problem of psychological features of fears and anxiety in children of primary school age. The relevance of fears and anxiety at the present stage of development of society is substantiated, the phenomenon of "fear" and "anxiety" in scientific studies is analyzed, the specificity of fear in primary school age is considered, manifestations of anxiety and fear in children of primary school age are characterized. The age dynamics of children's fears are considered.

A number of age-related features of the content of fear are noted: although the number of fears in children of primary school age decreases with the weakening of egocentrism, the growth of self-awareness and a sense of responsibility, however, they do not disappear completely, but are transformed into new ones.

The conducted empirical study of the psychological characteristics of fears and anxiety in primary school children made it possible to determine the general features of the manifestations of objects of fear and anxiety in children, as well as to establish significant gender differences in the experience of fears.

It was established that among primary school children the most common are fear of physical harm, fear of animals, fear of the death of parents, fear of one's own death, fear of the dark, nightmares, horror films, spatial fears, social fears. It was studied that the dominant fears in children of this age category are fear of physical injury. It was found that in primary school children of male gender, school fears, fear of one's own death or death of parents, social and spatial fears, as well as fears of fairy-tale characters and ghosts dominate. In primary school children of female gender, fear of animals and darkness, nightmares and horror films prevail.

In general, an average level of anxiety was found in the group of subjects. Correlation analysis of the results of the empirical study confirmed that fear and anxiety are closely related, are a reflection of the emotional state or a certain complex of reactions that arise in a younger schoolchild who perceives the situation as personally threatening and dangerous.

Keywords: fear, anxiety, anxiety, children, primary school age, age-related fears, social fears, medical fears, fear of nightmares, fear of physical injury, fear of death, school fears, age-related fears, primary school children, dynamics of children's fears.

Постановка проблеми. Страх, як фундаментальна емоція, в епоху нестабільності є невід'ємною частиною не лише життя суспільства в цілому, а й життя кожної окремої людини. Актуальність проблеми страхів пов'язана зі збільшенням кількості дітей, які відчують страхи. Ця тема набула особливої актуальності у зв'язку з повномасштабною російською агресією проти нашої країни.

Молодший шкільний вік є віком максимального прояву страхів, оскільки когнітивний розвиток дитини збільшує глибину розуміння небезпеки та її наслідків. Більш глибоке вивчення цього явища, на нашу думку, допоможе знайти правильні підходи до його вирішення.

Мета статті. Вивчити особливості страхів та тривожності у дітей молодшого шкільного віку.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблеми вікових страхів, методи діагностики та психологічної корекції знаходимо у вітчизняних дослідженнях Н.Карпенко, С.Максименко, Н. Олійник, С.Томчук та інші. Накопичені знання вже сьогодні дозволяють досить ефективно виявляти та коригувати страхи у дітей молодшого шкільного віку.

Вперше страх як психологічна проблема став предметом спеціального аналізу в дослідженнях З. Фрейда. У своїй праці «Страх» вчений зазначає, що страх — це «стан душі людини, який пов'язаний з важкими переживаннями і викликає дії, спрямовані на самозбереження, і є характерним для всіх живих організмів» [12].

З. Фрейд виділив три основні види страху: об'єктивний (істинний страх), невротичний і моральний. Об'єктивний страх виникає як реакція на небезпеку в реальному світі, невротичний страх - на невідому небезпеку, яка є внутрішньою і не усвідомлюється, моральний страх - "тривога сумління". Для фундаментального розуміння феномену страху психоаналітик ввів поняття сигнального страху.» [12].

Для сучасного психоаналізу характерним є перенесення проблеми страху на рівень проблеми особистісної тривожності. Зокрема, К. Хорні, визначивши різницю між страхом і тривогою [15], дала поштовх новим науковим дослідженням психологічних умов тривоги, захисних механізмів від неї тощо.

Дж. Уотсон, засновник біхевіоризму, трактує страх як фундаментальну і вроджену емоцію [7].

У рамках гештальтпсихології страх вважається емоцією, яка виникає, коли небезпека відчувається та переживається всім тілом. Ф. Перлз зазначає, що страх включає знання про шкідливе та деструктивне минуле та бажання уникнути повторення небезпечного досвіду в майбутньому [9].

На нашу думку, цікавим є підхід до інтерпретації страху, розроблений у контексті трансакційного аналізу. Страх трактується як автентична (природна) емоція «вільної дитини», а також емоція «пристосованої дитини», яка народжується з метою маніпулювання іншими (мета маніпулювання не досягається) [3].

Вчені визначають страх як емоцію, яка виникає в тих ситуаціях, коли існує загроза біологічному чи соціальному життю людини, і яка спрямована на джерело уявної чи реальної небезпеки [13].

Розглядаючи страх як природний супутник розвитку людини, вчені зазначають, що це «афективне (емоційно загострене) відображення у свідомості конкретної загрози життю та благополуччю людини» [6,5].

Аналізуючи феномен «страху», вчені вважають його «негативним емоційним станом людини, що виникає при отриманні інформації про реальну чи очевидну загрозу її біологічному чи соціальному існуванню» [14, 197].

Психологи, характеризуючи молодший шкільний вік (від 6-7 до 10-11 років), вказують, що це вік зрілого дитинства, коли формується нова особистісна характеристика - прийняття і усвідомлення своєї внутрішньої позиції, позиції школяра. [4, 193-194]. Стосунки з однолітками і дорослими набувають нових домінуючих форм, які сприяють новому рівню пізнання не тільки навколишньої дійсності, а й самопізнання.

Порівняно з хлопчиками, у дівчат частіше зустрічається страх смерті, що пов'язано з інстинктом самозбереження. Навпаки, діти, які бояться незнайомих, також можуть боятися смерті.

Часто страх смерті пов'язаний з іншими страхами, наприклад, у дівчат - страхом захворіти, піддатися нападу бандитів, а у хлопців - страхом стихії і т.д. Сьогодні для українських дітей особливо актуальними стали страхи, пов'язані з війною в нашій країні.

В опитуваннях дослідників молодші школярі частіше помічають реальні небезпеки і рідше уявні. Серед реальних страхів переважають страх води та висоти, страх тварин і страх за здоров'я рідних і близьких. Серед уявних страхів виділяються страх темряви і невдоволення дорослих [8].

Окрему групу страхів становлять шкільні страхи, а саме: страх зробити помилку, страх відповіді біля дошки, страх відповісти на запитання вчителя, страх агресії з боку однолітків [5].

Одним із видів страху невідповідності, який найчастіше зустрічається у дівчат молодшого шкільного віку, є страх запізнитися до школи. Цей аспект пояснюється тим, що дівчата відчувають провину швидше, ніж хлопці. Ще одним симптомом синдрому «шкільної фобії» є страх йти до школи. Йдеться не про сам страх перед школою в чистому вигляді, а про страх розлуки з батьками, через який тривожна, часто хвороблива дитина опиняється в ситуації гіперопіки [10].

Тривожність поділяється на дві основні категорії: прихована, тобто більшою чи меншою мірою неусвідомлена, вона проявляється або при надмірному спокої, або опосередковано через специфічні форми поведінки; відкрита форма, тобто свідомо переживається і проявляється в поведінці та діяльності у формі тривожного стану [1].

Таким чином, у віці п'яти-десяти років у дітей переважно розвиваються страхи втрати батьків та екзистенціальні страхи: страх війни, нападів, катастроф, збитків, інфекцій тощо. Загалом це прояв страху смерті, страху «невідповідності». Наявність таких страхів вважається показником «нормального» розвитку дітей. Вони починають дратувати дитину та оточуючих, коли на них не звертають увагу: «підживлюють» паніку, різною, найчастіше суперечливою інформацією, заперечують стан або намагаються створити ілюзію благополуччя. Дорослим також нелегко, вони перебувають у дещо «зміненому» стані, коли потрібно швидко перебудовуватися та адаптуватися до нових умов. Але їм важливо пам'ятати, що діти в цих життєвих умовах повинні покладатися на сильну, авторитетну батьківську особу, яка допоможе їм впоратися з тривогою [2, с. 30].

Тривога і страх – дуже близькі явища, це емоційні реакції, що виникають на основі умовного рефлексу і закладають основу широкого репертуару інструментальних реакцій уникнення, завдяки яким відбувається соціалізація особистості. Тривожність – це відображення емоційного стану або певної сукупності реакцій, що виникають у суб'єкта, який сприймає ситуацію як особистісно загрозливу, небезпечну. Розрізняють тривожність як стан (ситуативну) і тривожність як властивість людини (особистісну).

Тривога визначається як «неспецифічне, невизначене відчуття загрози», неясне відчуття небезпеки. Передчуття неминучої небезпеки пов'язане з відчуттям невизначеності – людина не усвідомлює, звідки може виходити загроза. На відміну від емоції страху, тривога не має конкретного джерела, тривога – це «страх невідомого».

Особливої актуальності набуває розгляд феномену страху як найпотужнішої та найнебезпечнішої емоції у дітей молодшого шкільного віку, яка пов'язана з новою соціальною ситуацією, що складається, зокрема, багато в чому стає стресовою та негативно впливає на подальший розвиток особистості.

Психологи, характеризуючи молодший шкільний вік (від 6-7 до 10-11 років), підкреслюють, що це вік зрілого дитинства, коли формується нова особистісна характеристика – прийняття та усвідомлення своєї внутрішньої позиції, позиції школяра. Дослідники відзначають ряд вікових особливостей змісту страху. Результати наукових досліджень свідчать про те, що хоча кількість страхів у дітей молодшого шкільного віку зменшується з ослабленням егоцентризму, зростанням самосвідомості та почуття відповідальності, вони не зникають повністю, а перетворюються на нові.

6-7 років: зловісні істоти (відьми, привиди тощо); втрата батьків або страх залишитися на самоті; відчуття самотності (особливо вночі через монстрів тощо); страх перед школою (нездатність відповідати іміджу «хорошої» дитини); фізичне насильство.

7-8 років: темні місця (горище, підвал тощо); справжні катастрофи; втрата любові з боку оточуючих (з боку батьків, учителів, однолітків тощо);

запізнення до школи або відрив від дому та шкільного життя; фізичні покарання та неприйняття в школі.

8-9 років - невдачі в школі або в грі; власна брехня або негативні дії, помічені іншими; фізичне насильство; сварка з батьками, їх втрата.

9-11 років - шкільні або спортивні невдачі; захворювання; окремі тварини (шури, табун коней тощо); висота, відчуття обертання (деякі атракціони); зловісні люди (хулігани, наркомани, злодії, злодії та ін.)

Виклад основного матеріалу. Результати, отримані при застосуванні методики дослідження дитячих страхів визначення об'єктів страху у вибірці дітей 7-10 років дозволили розділити їх на вісім груп за частотою проявів.

Першу групу з частотою 55,6% склали страхи фізичної шкоди (пожежі, землетрусу, війни, транспорту, аварії, кінця світу, шторму).

Друга – страх смерті, як батьківської, так і своєї (47,2%).

Третя пов'язана зі страхом школи, боязню поганих оцінок, вчителів, запізнення до школи (38,9%).

Четверта група з однаковою частотою проявів 36,1% - страх тварин (шури, собаки, змії, павуки та ін.) і просторовий страх, тобто боязнь висоти, води, тиші.

П'яту групу склали соціальні страхи, такі як самотність, покарання (30,6%).

Шоста група страхів - прояви у 27,7% учнів – страху перед невідомим і містичним, а саме темрявою, кошмарами, фільмами жахів.

Сьома група - страхи перед казковими героями, привидами та чудовиськами (13,9%).

Восьме місце зайняли (5,6%) медичні страхи (зараження невиліковною хворобою), можливо це пов'язано з наслідками пандемії.

Відтак, у дітей 7-10 років переважають такі об'єкти страху, як: страх фізичних травм, війни і катастроф, страх смерті батьків і своєї, шкільні страхи, фантастичні страхи і страх тварин, страхи привидів, монстрів, а невиліковні хвороби зустрічаються у відгуках дітей рідше.

Порівняльний аналіз емпіричних показників на основі критерію Фішера засвідчив значущі відмінності груп об'єктів страхів у дітей молодшого шкільного віку. А саме між такими показниками як:

- страх фізичної травми та медичні страхи $\varphi^* = 4,574$ $p < 0,01$;
- страх смерті (власної та рідних) та медичні страхи $\varphi^* = 3,799$ $p < 0,01$;
- шкільні та медичні страхи $\varphi^* = 3,273$ $p < 0,01$;
- страху тварин, просторових і медичних $\varphi^* = 3,013$ $p < 0,01$;
- соціальних страхів і медичних $\varphi^* = 2,459$ $p < 0,01$;
- страху темряви, страшних снів, фільмів-жахів і медичних страхів $\varphi^* = 2,177$ $p < 0,01$;
- страху смерті (своєї і рідних) і страху казкових героїв, привидів $\varphi^* = 2,936$

$p < 0,01$;

- страху тварин, просторових страхів і страху казкових персонажів, привидів

$\varphi^* = 2,15$ $p < 0,01$;

- шкільних страхів і страху казкових персонажів, привидів $\varphi^* = 2,409$ $p < 0,01$;

- страху темряви, кошмарних снів, страшних фільмів-жахів і страху казкових героїв, привидів $\varphi^* = 2,15$ $p < 0,01$.

У вибірці дівчаток молодшого шкільного віку, при вивченні об'єктів страху, було визначено шість класифікованих груп страху.

Першу групу з частотою появи 50% складали страх фізичної шкоди (транспорт, пожежа, війна, стихія, кінець світу) і страх темряви, кошмарів, фільмів-жахів; страх тварин (47%) – друга група; третя, з проявами у 26,5% просторових страхів (води, висоти); четверта група - 23,5% страх смерті (власної та рідної); п'ята - 14,7% соціальні страхи (людей, самотності тощо); два об'єкти медичних страхів (невиліковні хвороби тощо) та шкільні страхи становлять шосту групу з частотою прояву у дівчат 5,9%.

Отже, у вибірці дівчат страх тілесних ушкоджень, страх темряви, кошмарів, фільмів-жахів, страх тварин переважають над медичними та шкільними страхами. Група страхів, пов'язаних з героями казок, не представлена.

Для визначення статистично значущих відмінностей в об'єктах страху у дівчат ми застосували критерій Фішера.

Кількісний аналіз отриманих даних показав, що в декількох групах об'єктів почуття страху у дівчат молодшого шкільного віку виявлені статистично значущі відмінності за критерієм Фішера між показниками:

- страх фізичної шкоди, страх темряви, кошмарів, фільмів жахів та страх простору $\varphi^* = 1,878$ $p < 0,01$;

- страх фізичної шкоди, страх темряви, кошмарів, фільмів жахів та страх смерті (власної та рідних) $\varphi^* = 2,184$ $p < 0,01$;

- страх фізичної шкоди, страх темряви, кошмарів, фільмів жахів та соціальні страхи $\varphi^* = 4,055$ $p < 0,01$;

- страх тварин та страх смерті (власної, рідних) $\varphi^* = 1,929$ $p < 0,01$;

- страх тварин та соціальні страхи $\varphi^* = 2,936$ $p < 0,01$;

- боязнь тварин та медичні страхи, шкільні страхи $\varphi^* = 3,799$ $p < 0,01$;

- просторові та медичні страхи, шкільні страхи $\varphi^* = 2,177$ $p < 0,01$;

- страх смерті (власної, рідних), медичні та шкільні страхи $\varphi^* = 1,871$ $p < 0,01$.

У таблиці 1 представлено емпірично встановлені особливості об'єктів страху у дітей молодшого шкільного віку на основі гендерних відмінностей.

Порівняльний аналіз отриманих даних виявив відмінності в показниках об'єктів страху у хлопчиків і дівчаток від 7 до 10 років.

Страх фізичної травми частіше зустрічається у хлопчиків, ніж у дівчаток на 5,6%, що можна пояснити особливостями виховання та фізичної активності

в рухливих іграх та хлопчачих бійках. На нашу думку, важливу роль у формуванні цього виду страху у хлопців відіграють відеоігри з переважанням насильницьких сюжетів, які на підсвідомому рівні можуть викликати страх фізичної шкоди. Страх персонажів історій і привидів, представлений лише у (13,9%) вибірки дітей молодшого шкільного віку, що на нашу думку, може бути також викликаний комп'ютерними відеоіграми та переглядом фільмів з насильницьким змістом, негативними героями.

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних дітей молодшого шкільного віку років по групах в залежності від об'єктів страху і статі (%)

Об'єкти страхів	Хлопчики	Дівчатка
Страх фізичних ушкоджень	55,6	50
Страх смерті (своїх і батьків)	47,2	23,5
Шкільні страхи	38,9	5,9
Страхи тварин	36,1	47
Просторові страхи	36,1	26,5
Соціальні страхи	30,6	14,7
Страх темряви, кошмарних снів, страшних фільмів	27,7	50
Казкових персонажів, привидів	13,9	0
Медичні страхи	5,6	5,9

На 22,3% більш поширеним є страх темряви, кошмарів, фільмів-жахів у дівчат в порівнянні з хлопцями. Також на 10,9% дівчат виявляють більше страху тварин, ніж хлопці.

Страх перед школою переважає серед хлопців на 33%, порівняно з таким же страхом серед дівчат. Хлопці частіше за дівчаток (23,7%) бояться смерті (батьківської та своєї). Соціальні та просторові страхи переважають у хлопців над об'єктами цих страхів у дівчат на 15,9% та 9,6% відповідно. Медичні страхи спостерігаються майже в однаковому процентному співвідношенні з похибкою 0,3% як у хлопців, так і у дівчат шкільного віку.

Статистично значущі відмінності, виявлені в показниках страху загальної вибірки хлопчиків і дівчаток молодшого шкільного віку за критерієм Фішера, представлені в таблиці 2.

Виявлено статистично значущі відмінності між хлопчиками та дівчатками шкільного віку за показниками страху темряви, кошмарів, фільмів жахів ($\phi^* = 1,878$ $p < 0,01$); страху смерті (власної та батьків) $\phi^* = 1,929$ $p < 0,01$; шкільних страхів (вчителі, погані оцінки, запізнення до школи) $\phi^* = 3,273$ $p < 0,01$.

Таблиця 2

Відмінності у показниках страхів у хлопчиків і дівчаток молодшого шкільного віку за φ^* - критерієм

№	Групи страхів	φ^* -критерій
1	Страх фізичних ушкоджень	$\varphi^*=0,519p<0,05$
2	Страх темряви, кошмарних снів, страшних фільмів	$\varphi^*=1,878,p<0,01$
3	Страх тварин	$\varphi^*=0,786p<0,05$
4	Просторові страхи	$\varphi^*=0,837p<0,05$
5	Страх смерті (своїх і батьків)	$\varphi^*=1,929p<0,01$
6	Соціальні страхи	$\varphi^*=1,595p<0,05$
7	Медичні страхи	$\varphi^*=0p<0,050$
8	Шкільні страхи	$\varphi^*=3,273p<0,01$
9	Страхи казкових персонажів, привидів	$\varphi^*=0p<0,05$

Якісний аналіз даних, отриманих у результаті емпіричного дослідження, дозволив виявити загальні та специфічні особливості у проявах об'єктів страху у дітей молодшого шкільного віку.

Зокрема, спільні риси проявляються в тому, що, незважаючи на гендерні відмінності дітей молодшого шкільного віку, об'єктами страху є медичні страхи (отримати невиліковну хворобу), страх фізичних ушкоджень (пожежі, підпали, війни, аварії).

Залежність від домінування деяких груп страхів щодо статевих відмінностей свідчить про їх специфічні характеристики, а саме:

- у дітей молодшого шкільного віку переважають шкільні страхи, страх власної або батьківської смерті, соціальні та просторові страхи, а також страхи казкових героїв і привидів;

- у дітей молодшого шкільного віку переважає страх тварин і страх темряви, кошмарів і фільмів-жахів.

Таким чином, для дітей молодшого шкільного віку характерна наявність значної кількості страхів. Це може бути пов'язано з віковими особливостями розвитку та засвоєнням нових соціальних ролей.

Під час емпіричного дослідження ми використовували тест тривожності Р. Темпла, М. Дорки, В. Амена («ADT»).

У результаті опрацювання цього тесту ми визначили рівні тривожності у дітей молодшого шкільного віку, які представлені на діаграмі на рисунку 1.

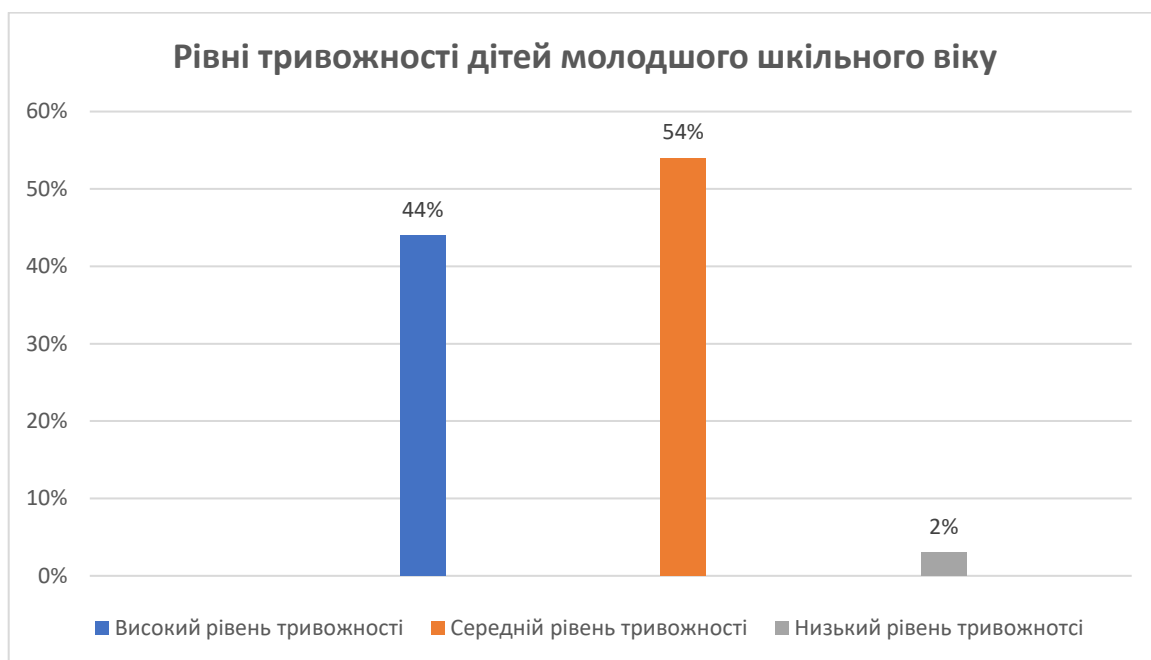

Рис.1. Рівні тривожності у дітей молодшого шкільного віку (тест тривожності Р. Темпла, М. Дорки, В. Амена)

Результати тестування показали, що в групі досліджуваних дітей переважав середній рівень тривожності. Цей рівень свідчить про те, що 54% дітей відчувають легкий дискомфорт у ситуаціях, коли дорослі та однолітки приділяють їм більше уваги.

Слід зазначити, що 44% учнів мають високий рівень тривожності. У цих дітей спостерігаються прояви замкнутості та агресивності, невпевненості в собі, емоційної відчуженості від інших учасників навчально-виховного процесу, для них характерне вираження певних страхів.

Низький рівень тривожності виявлено у 2% респондентів. Для цих дітей молодшого шкільного віку властива впевненість у своїй успішності, активності та міцному здоров'ї.

Для встановлення кореляційного зв'язку між показниками методик ми використали критерій Пірсона. Розрахунки проводились за допомогою програми SPSS.

Нами виявлено найбільш значущі прямі кореляції між тривогою та страхом фізичної шкоди $R=0,750$ при $p<0,01$, страхом власної смерті та членів сім'ї $R=0,737$ при $p<0,01$, соціальними страхами $R=0,710$ при $p<0,01$, страхом темряви $R = 0,697$ при $p < 0,01$, побоювання школи $R = 0,687$ при $p < 0,01$.

Висновки. У результаті проведеного дослідження психологічних особливостей страхів у дітей молодшого шкільного віку встановлено що: серед дітей цього віку найпоширенішим є страх фізичної шкоди, страх тварин, страх смерті батьків і своєї, страх темряви, кошмарів, фільмів-жахів, просторові страхи. Характерними для цієї вікової категорії є і шкільні страхи, пов'язані з новою соціальною роллю а також соціальні страхи, тобто страх

самотності, покарання, страх не відповідати соціальним вимогам найближчого оточення, що свідчить про підвищення соціальної активності, посилення почуття відповідальності. Рідше зустрічаються страхи казкових героїв та медичні страхи. Досліджено, що в даної вікової категорії вираженням є страх фізичних ушкоджень (пожежа, підпал, війна, нещасні випадки).

Встановлено особливості переважання окремих груп страхів за гендерними відмінностями: у дітей молодшого шкільного віку чоловічої статі домінують шкільні страхи, страх власної смерті або смерті батьків, соціальні та просторові страхи, а також страхи казкових персонажів та привидів. У дітей молодшого шкільного віку жіночої статі переважає страх тварин і темряви, кошмарів і фільмів-жахів. Констатовано середній рівень тривожності в групі досліджуваних. Кореляційний аналіз результатів емпіричного дослідження дозволив підтвердити, що страх і тривога тісно пов'язані між собою, є відображенням емоційного стану або певного комплексу реакцій, які виникають у молодшого школяра, який сприймає ситуацію як особисто загрозливу та небезпечну.

Література:

1. Бабаян Ю. О., Коновалюк О. О. Взаємозв'язок тривожності та навчальної успішності молодших школярів. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки*. 2014. Вип. 2.12 (103). С. 18–21.
2. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості : монографія. Суми : Еллада, 2012. 608 с.
3. Вавілова А. С. Психологічні особливості страхів у молодших школярів. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. № 1. С. 140–144.
4. Вікова та педагогічна психологія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, А. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
5. Власова О. І. Педагогічна психологія : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2005. 400 с.
6. Галецька І., Сосновський Т. Психологія здоров'я: теорія і практика. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 338 с.
7. Загальна психологія : підруч. для студентів вищ. навч. закладів / За загальн. ред. акад. С. Д. Максименка. Київ : Либідь, 2002. 318 с.
8. Залеська О. Дитячий психотерапевтичний кабінет. *Психолог дошкілля*. 2010. №10. С. 32–36.
9. Максименко С., Максименко К., Главник О. Адаптація дитини до школи. Київ : Мікрос СВС, 2003. 111 с.
10. Мовчан М. М. Дитячі страхи як особливий різновид людських страхів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. 2013. Вип. 29 (42). С. 210–218.
11. Опанасюк Г., Віннічук Ю. Хто «я»? : корекційно-розвивальна програма з використанням методів арт-терапії. *Психолог дошкілля*. 2011. №1. С. 42–52.
12. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2021. 552 с.
13. Хотенчан Н. М. Дитячі страхи : методичні рекомендації. Тернопіль : Тернопільський РМК, 2014. 115 с.

14. DeMol J., Buysse A. Understandings of children's influence in parent – child relationships: A Q-methodological study. *Journal of Social and Personal Relationships*. 2008. Vol. 25 (2). Pp. 359–379. DOI : <https://doi.org/10.1177/0265407507087963> (15.10.2024).

15. Horney K. Then eurotic personality of our time / Reviseded. edition. NewYork : W. W. Norton&Company, 1994. 304 p.

References:

1. Babaian, Yu. O., Konovaliuk, O. O. (2014). Vzaimozv'язok tryvozhnosti ta navchalnoi uspishnosti molodshykh shkoliariv [Interrelation of anxiety and academic performance of junior schoolchildren]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Seriya : Psykholohichninauky*, 2.12 (103), 18–21 [inUkrainian].
2. Boryshevskyi, M. Y. (2012). Osobystist u vymirakh samosvidomosti [Personality in the dimensions of self-consciousness]. Sumy [in Ukrainian].
3. Vavilova, A. S. (2020). Psykholohichni osoblyvosti strakhiv u molodshykh shkoliariv [Psychological features of fearsinjunior schoolchildren]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, 1, 140–144. [inUkrainian].
4. Vikova ta pedahohichna psykholohiia [Ageand Pedagogical Psychology] (2001) / Skrypchenko, O. V., Dolynska, A. V., Ohorodniichuk, Z. V. Kyiv [inUkrainian].
5. Vlasova, O. I. (2005). Pedahohichna psykholohiia [Pedagogical psychology]. Kyiv [inUkrainian].
6. Haletska, I., Sosnovskyi, T. (2006). Psykholohiia zdorovia: teoriia i praktyka [Health Psychology: Theory and Practice]. Lviv [in Ukrainian].
7. Zahalna psykholohiia [General psychology] (2002) / Zazahaln. red. akad. Maksymenka, S. D. Kyiv [inUkrainian].
8. Zaleska, O. (2010). Dytiachyi psykhoterapevtychnyi kabinet [Children's psychotherapy room]. *Psykholoh doshkillia*, 10, 32–36 [in Ukrainian].
9. Maksymenko, S., Maksymenko, K., Hlavnyk, O. (2003). Adaptatsiiadytynydoshkoly [Adaptation of a child to school]. Kyiv [inUkrainian].
10. Movchan, M. M. (2013). Dytiachi strakhy yak osoblyvyi riznovyd liudskykh strakhiv [Children's fears as a special kind of human fears]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova*, 29 (42), 210–218 [in Ukrainian].
11. Vinnichuk, Yu., Opanasiuk, H. (2011). Khto «ya»? : korektsiino-rozvyvalna prohrama z vykorystanniam metodivart-terapii [WhoamI?: correctional and development alprogrammeus in gart therapy methods]. *Psykholohdoshkillia*, 1, 42–52 [inUkrainian].
12. Froid, Z. (2021). Vstup do psykhoanalizu. Novivysnovky [Introduction to psychoanalysis. New findings]. Ternopil [inUkrainian].
13. Khotenchan, N. M. (2014). Dytiachistrakhy [Children's fears: methodological recommendations]. Ternopil [inUkrainian].
14. DeMol, J., Buysse, A. (2008). Understandings of childrens influence in parent – childrelationships: A Q-methodologicalstudy. *JournalofSocialandPersonalRelationships*, 25 (2), 359–379. DOI : <https://doi.org/10.1177/0265407507087963> [inEnglish].
15. Horney, K. (1994). Theneuroticpersonalityofourtime. NewYork [inEnglish].